

BERZEVICZY GERGELY*)

1784-ben szép őszi időben indult hosszú, tizenkilenc napos utazásra egy fiatal felvidéki főnemes, Berzeviczy Gergely. Gondosan összeválogatott holmijával, megrakodva aranyakkal — később úgy látja, hogy külföldön a hollandus aranyforint a legjobb — indul göttingai tanulmányútjára. Bár itthon már elvégezte egyetemi tanulmányait Kézsmárkon, s húsz éves korában, 1783-ban már ügyvédi oklevele is van, jobbnak látja tudását külföldi utazással is gyarapíthatni. A magyar művelődésnek s Európához való szoros tartozásunk tudatának egyik legjelesebb oka az ilyen külföldi utazgatásokban rejlett. A honfoglaló magyarság kalandozó becsapásai után a koraközépkortól kezdve azonos útvonalakon Francia- és Olaszországig, sőt tovább is immár a szelidültebb magyarság járta Európát és zsákmányolás helyett tanulni vágyott, sőt nem egyszer magyar véreink még tanárokat is adtak a nagytekintélyű európai egyetemeknek, így például a párizsi Sorbonne-nak, is. A középkori magyarság e hagyománya változatlanul élt tovább századokon át, s monhatni egyike lett a magyar hagyományoknak, a magyar önművelés szerves része lett az Európa-járás, sem jó magyarok, sem igazi európaiak nem lehettünk enélkül. A középkor diákjaitól kezdve, kik műveltségükből még a jobbágyi sorban élő népünknek is áfadtak egyet-mást s e diákos-európai hagyományból aztán magyar népdal, ballada, hiedelem lett s ez az Európát-járt diák kísért népünk garabonciás diákjának varázsos alakjában a mai napig, e középkori diákoktól kezdve megszakíthatatlan a sor. Gazdag főnemesi ifjak, szegény, adományokból tengődő kálvinista diákok, polgári ivadékok járják a francia, olasz, németalföldi, lengyel és német egyetemeket, eljutnak Angliába, Oroszországba is, s mindenütt a világ előhaladását s a kicsiny haza szorongató állapotát vetik össze, hogy ebből a szívfájdító összehasonlításból tanulják meg honi teendőiket s vállaltják azt az üldözöttségig, a keserű magányig, sokszor a halálig is.

A szepesmegyei evangélikus nemesi ifjú, Berzeviczy Gergely készülődvé útjára, aligha gondolt erre. Eddig életének útja kényelmes és problémátlan. Apjának szerencsés második házassága, melyből ő is született, az elszegényedett családot ismét fölemelte: a lomnici kis zömök kuria helyébe olasz építőmesterekkel kastélyt építtettek, a vaskosság helyébe a rokokó könnyedsége, jókedvű pazariása lép. Az ifjú már ezekben a csillárokkal, díszes faragású, aranyozott tükrökkel, szőnyegekkel pamlagokkal ékes termekben növekedett fel, ha a felvidéki gazdag városkából, Kézsmárkról haza-

*) 1941-ben írtam.

jött. Ez a világias, előkelő légkör egész életén végigkíséri a parasztok sorsán s jobbágyi nyomorúságán aggódó főurat: rokkó életstílusa Kazinczy klasszicista puritánságának is szemetszúrt. Ennek a neheztelésének hangot is ad egyik Berzsenyihez írott levelében: „Én nem szeretem a vad bajúszú régi embereinket: de ezeket a külső kaptára vert emberkéket sem szeretem.“ (Levelezése: VI. 227.) Azonban később sor kerül Kazinczy ellenszenvének igazi okaira is.

Ez az idő még messze van, a gondtalan ifjút sok csalódás éri még a felvilágosodás irodalmi vezérének itéletéig. Útrakészülöben csak kellemes dolgokra gondolhatott. Ügyvédi oklevelével a szépségi, majd a szabolcsi alispáni irodába jut, sőt előbb még a pésti királyi táblán juratoszkodik. Szabolcsban Vay Istvánnál gyakorpokoszkodik és főnökével nem egy magyarországi utazást tesz. Inasa van, kire rendkívül kényes: az inasnak hegedülnie is kell tudni. Pozsonytól Nagyváradig járják az országot, sőt néhány napra Bécsbe is eljut s bemutatják a császárnak s az ott időző VI. Pius pápának is, miről anyjához írt leveleiben büzgön be is számol. Magyarországi útjai során már megismerkedett a magyar jobbágyi rend kérdéseivel s figyelő tekintete külföldön már mindigre összehasonlít a magyar, német, angol, lengyel parasztok élete között. Míg Bél Mátyás nevezetes Notitia-jában csak a magyarországi nemzetiségek és a magyar parasztság összehasonlító vizsgálatára tett kísérletet, addig Berzeviczy az első, aki nemcsak elszórt megjegyzéseivel, de összefüggően is vizsgálja az európai nemzetek parasztságának különböző jogi, társadalmi és gazdasági helyzetét. Az összehasonlító társadalomrajz és néprajz első komoly képviselője lesz így az országát és Európát látszatra gondtalanul, duzzadt pénztárcával, főúri barátokkal, Telekiekkel, Vayjal Szirmayval beutazó Berzeviczy Gergely.

Első és leghosszabb állomáshelye Göttinga lesz, ahol az egyetemet is látogatja. Tizenkilenc nap alatt érkezett meg póstakocsival. Erdemes elsorolni útvonalát: a póstakocsi Bécs, Linz, Passau, Regensburg, Nürnberg, Erlangen, Bamberg, Coburg és Gotha városokon keresztül vitte a göttingai egyetemre. Mert ide, az egyetemre vágyakozott elősorban. Útközben élénken figyel, látja a jólöltözött osztrák parasztokat s a gondosan művelt földeket, irigykedve jegyzi meg, hogy itt még a pásztorok is jó öltözetben vannak. Széme előtt a magyar rideg állattartás és a szilaj pásztorok nehéz élete lebeghetett. Figyeli az osztrák iparosodást, a magasabb városi műveltséget s már az út maga is szorongással, feladatokkal tölti el. Pedig még csak most indult útnak éppen.

Így lesz a magyar népismeret történetében különösen nevezetes dátum. Berzeviczynek sorsdöntő göttingai megérkezése, az 1784-ik esztendő. Ebben az évben jelenik meg német nyelven a szarvasi evangélikus lelkésznek, Tessedik Sámuelnek híres műve a magyar paraszt helyzetéről és életének jobb lehetőségeiről. Tessediket tudjuk, éppenolyan közöny, sőt ellenszerv, élete végén pedig a méltatlan üldöztetés fogadta, ami a fiatal huszonegynéhány éves göttingai egyetemi hallgatóra is várakozik. Ha a magyar népismer-

ret történetében e dátum jelképesen is összekapcsolja a magyar parasztszemlélet két megindítóját, a tiszántúli lelkészt és a félvidéki főnemeset, közöttük egyéb kapcsolat is fölfedezhető még ezen a véletlen egyezésen kívül is. Ha a magyar néprajz irodalmát áttekintjük, kettejükét valójában ki kellene rekesztenünk a magyar néprajz fejlődéstörténetéből, mert hiszen egyikük sem foglalkozott azokkal a kérdésekkel, amelyeket mi ma általában néprajziinak tekintünk. Alig érdekelte őket a viselet, legfeljebb Berzeviczyt annyiban, ha belőle a jómódra, Tessediket pedig a szükségtelen pazarlásra következtethetett, a babonásokkal megvetőleg, említészerűen foglalkoztak, hogy ezzel is jelezzék a nép szellemi elmaradottságát, s módjuk legyen felvilágosult szellemük igazolására. Általában a népi hagyományok, életforma nem úgy érdekelte őket, mint sok mai néprajzost, akik mindenben a magyar népi mult sokszázados hagyományát látják, hanem ellenkezőleg a jobbágyi elmaradottságot, eltüntetni való, káros régiséget szánták e népi sajátosságokban. Nem voltak ők néprajzi kutatók, ahogy általában ebben a korban specialisták, egyetlen szakot művelők alig vannak, mindenkit az egyetemes iránti érdeklődés fűt. S ha meg is indult már tulajdonkép a renaissance-szal a tudományterületek szétválása s mind több szakember jelentkezett, még ebben a korban az egyetem valóban az univerzálók otthona, ahol a hallgatók elsősorban egyetemes és egységes világképet kapnak. Tessedik és Berzeviczy is ebben az egyetemességre törő világban nőtt fel s nem is tudta a parasztság kérdéseit különválasztani a nemzet egyéb problémáitól. Gazdasági, politikai, államismereti eszméik hálózák át a parasztságról vallott fölfogásukat is, mindig az egész érdekelte őket, sohasem a részlet. A továbbiak során kiderül majd, hogy Berzeviczy gondolkodását mennyire áthatotta ez az egyetemesség: nemzetgazdasági, közgazdasági eszmélkedései során egészen a világkereskedelem összefüggéséig eljut, a hazájából kiigyekvő kis folyócska világrészekkel való kereskedés lehetőségeit ébreszti fel képzeletében.

Göttingai tanulmányaiból is kiderül ez az egyetemes iránti érdeklődés: jogot, államtant, történeti kollégiumokat, filozófiát, közgazdaságtant, technológiát, statisztikát hallgat s mellette még német stílisztikai és irodalmi órákra, archeológiai gyakorlatokra jár, latin tudását gyarapítja, hogy korának egyik legjobb latinistája lesz, ekkor már jól tud a német mellett franciául s itt tanul meg angolul is. Egy mai egyetemi hallgató aligha állítaná össze ilyen módon tanrendjét, még a legszorgosabb is. Göttingában kora legjelesebb tanárait hallgatja, de épp e jeles tudósok tanítják meg arra, hogy az ő hivatása nem az élettől elzárkózó tudósi pálya. Gyakorlati szelleme itt is a valóság után kutat, kirándulásain az iparosodás, a kereskedelem hasznossági értékeit figyeli meg s életének egyik alapfelve, hogy a kereskedő és iparos nemzet lehet csak gazdag és független: ezért csodálja Angliát s angliai útja során az angol polgárosodás vagyoni méreteit, főúri öntudatát.

Az egyetemet buzgón látogató ifjú így készül fel az életre. De nemcsak tanul s kirándulásai során nemcsak a praktikus élet-

tel ismerkedik meg. Bejárja a német fejedelemségeket s mindenütt tiszteleg az udvarnál, ismeretségeket szerez, keresi a legjobb társaságot s elragadott leveleket ír haza az ottani hölgyek finomult társasági modoráról. Miközben szászországi útja során arra gondol, hogy a magyar bornak itt jó piacot lehetne találni, s elmélikedik külkereskedelmünk fejlesztésén, közben világfi is, ki angol hercegekkel ismerkedik, meg akarja látogatni a haldokló Nagy Frigyeszt Potsdam-ban, jár Jenában, Meissenben, Weimarban is bejut az udvarhoz, ahol különösen megkedvelik. Goethevel ekkor nem találkozhatott. De a fejedelmi udvarok rokokó pompája, gáláns bókók, pompás bemutatások egy pillanatra sem szédítik el ezt a fiatal, lelkesült racionalistát. Frankfurter leveleiben már a nagykereskedő cégek hatalmáról ír ismét, s világkereskedelmi eszméi kezdenek kibontakozni.

Kétévi németországi tanulmányút, egyetemi studiumok után ismét útrakel. 1786 novemberében a póstakocsi Párizsba viszi, ahol kocsit fogad, inast tart s valósággal elragadja XVI. Lajos Párizsának vidám gondtalansága, a közeledő forradalom előtti féktelen tombolás. Bemutatják Mária Antoninette-nek is, elsodorja ez a morbid báli forgatag. Közben azonban buzgón látogatja a kiállításokat, a gyűjtemények termeit, majd a következő év tavaszán Brüsszelbe megy s itt ismét visszatér a vaskosabb valóság világába csodálattal szemléli az itteni iparosodást. A belgákra később is szeretettel gondolt, ő az aulikusnak tartott főúr lelkesedik a belga szabadságmozgalomért, mely II. József merev abszolutizmusa ellen támadt éppúgy mint a magyarság passzívabb ellenállása. Belgiumból Doveren át még ezen a tavaszon nekiindul Angliának. Ez az útja tette rá a legmaradandóbb benyomást. Nemesak annak örül, hogy bemutatják a királyi udvarnál, s mind a király, mind a királynő sokáig elbeszélget vele s göttingai tanulmányai felől faggatja; nemesak Pitt szónoklatát hallgatja, nemesak az angol vidéki nemesi élet iránt rajong s látogatja Oxford híres egyetemét, hanem itt is figyelni a jómódú, öntudatos, a maga emberségére sokat adó angliai parasztot, a kereskedelem, az ipar fejlettségét és mind-egyre a magyar feladatokra gondol, melyeket az élmények után többé nem feledhet s a magyar parasztról, a magyarországi életéről szóló kínzó fejtegetései során mindig ez a büszke emberség, ez az okos jómód lebeg előtte, végső angliai tanulságai.

Ezután már a haza várja, elég volt az útból: lomniczi birtokuk sem bírja már a terheit ennek a hosszadalmas útnak s így Berzeviczy fájó szívvel lemond svájci és olaszföldi tervbevett tanulmányútjáról, siet haza. Itt említjük meg, hogy ezzel vége is külföldi útjainak. A haza, az otthoni birtok még csak két rövidebb észak-európai útra engedi el: egyszer Dauzigig, „Danckáig“ jut el, majd másodízben végig víziúton egészen Varsóig. Ez a két utóbbi útja erősíti meg az Északi és Balti tengeren keresztül kiépítendő magyar-orosz-német világkereskedelmi-tervezetének realitásában, amit neves tanulmányaiban, memorandumban, s egész Európával, a neves kereskedőházakkal folytatott levelezésében hirdet. Bár ez a gondolata és egész nemzetgazdasági felfogása a magyar művelődés-

történet s egyben — bátran mondhatjuk — az egyetemes európai gondolkodás legjelentősebb előfutárai közé sorolják, itt mégsem foglalkozhatunk részletezően vele; bennünket a parasztságra vonatkozó gondolatai érdekelnék majd. (Csak annyit még, hogy éppen amikor Goethe megalkotja a világirodalom fogalmát s ezzel a szellem világában megtalálja azt a végső formulát, mely a nemzeteket elitéphetetlenül összeköti, a felvidéki magányában tépődő Berzeviczy a közigazdaság és állambölelet területén keres ugyanilyen egyetemes fogalmat s egyben gyakorlati valóságos rendszert is. Csak hogy Berzeviczy terve pusztán terv maradt.)

Európai tanulmányútról hazatért ifjú nagy és jogos reményeket táplál: állami szolgálatba szeretne lépni, a legfőbb vezetéshez lenne közel a legszívesebben, hiszen képzettsége is erre képesíti. Két ízben is volt kihallgatáson II. Józsefnél, azonban az eredmény lesújtó. A császár budai és mégelőbb vidéki gyakoronoki állásokkal kínálja meg s az önértetes ifjúból kitör császára előtt a keserűség (hányan kiálthatnak fel így történetünk során!): „Szerencsésebb lettem volna, ha kevesebbet tanulok!“ Mégis állást vállal s így a királyi helytartótanács elnöke mellett dolgozik s polgári biztos II. József déli háborúja alatt, majd később három esztendeig fogalmazó Budán a helytartótanácsnál. Itt is a társaság kedvence, gáláns életet él s még mecénási hajlamokat is mutat: 1794-ben 1000 forintos alapítványt tesz a magyar színészet javára. Ezt a derűnek tetsző életet vágja ketté a következő évben a Martinovics-féle összeszküvés leleplezése s maguk a kivégzések. Feljegyzéseiből s részletező leírásából szinte közvetlen közelből szemlélhetjük a megrendítő kivégzéseket, azt az erkölcstelen tárgyalási módot, amellyel a vádlottakkal elbántak s még a gyónási titkaikat is kifürkészték a legálnokebb s legerőszakosabb módon. Berzeviczyt végtelenül felháborítja ez az eljárás és nem kis vívódás után szakít eddigi életmódjával: otthagyja állami állását, otthagyja vidám életét s hazamegy Lomniczra földesúrnak. Ezzel a világgal nem ért egyet s szakítását semmi sem másíthatta meg, pedig barátai nem akarták engedni. Ezért méltatlan az a vád, hogy udvaronc és osztrák-magyar lett volna, ahogy Berzsényi s Kazinczy vádolták. Később majd az ötvenöt éves férfi haraggal válaszol is erre a vádra: „Én az udvartól soha sem kaptam semmit, de nem is kértem. Most életem 55. évében késő lenne az udvaronckodást kezdeni. Hízlekedő, édeskedő, képmutató soha nem voltam és nem is leszek... Munkámban sok van, ami tetszhetik az udvarnak, de van sok más is, ami visszatetszhetik neki. Másoknak talán még több lesz inyére“. S kimondja e minden korban kötelező, mélyen erkölcsös szavakat: „Nem fogok tetszeni minden olvasónak, de nekem sem tetszik minden olvasó. Ám én nem tetszeni, hanem használni akartam“.

Valóban visszavonulása óta élete végéig ezek az elvek irányították. 1822-ben halt meg, alig két esztendővel nagy kortársa, Tessedik Sámuel után. Családi életében keserűségek érték, a világkereskedelem megvalósítására irányuló tervei, agitációi nem valósultak meg, a magyar jobbágy sorsa nem változott meg s halála pillanatában nem remélhette még a rövidesen bekövetkező forra-

dalmi változásokat, úgy érezte a magyar közéletben is magára maradt, még azok sem értették meg, kik hozzá hasonlóan egyszerre akartak jó magyarok s jó európaiak lenni. Kazinczy éles támadásait nemesak levelekben szövögeti elleue, hanem folyóiratban is kiadja. Így halt meg magárahagyottan, biztató kilátások nélkül, keserű szájjal, ebben is hasonlatosan Tessedihhez.

Életének e rövidre fogott vázolósa után érdemes megismernünk Berzeviczy gondolkörével s feladatunk szerint elsősorban a parasztságról írott munkájával. Nem foglalkozunk tehát a közgazdaságtan alapelveit tárgyaló művével, melyen megéreződik Adam Smith gazdaságelméletének hatása, rámutattunk már a világkereskedelem kérdését tárgyaló munkáira, memorandumára s Magyarország kereskedelmét és iparát ismertető tanulmányára, nem térhetünk itt ki kisebb cikkeire, levelezésére, melyből utazásainak élményei s egész világfelfogása kibontakozhatnak előttünk. Célunk különben is az, hogy a magyar jobbágyságra vonatkozó felfogását ismertessük meg. Ez a felfogás, kiegészülve Tessedik munkájával, az első s máig egyik legjelentősebb állomása a magyar népismeretnek és parasztszemléletnek. Szinte azt mondhatni, hogy a mai vitatkozók s a parasztság sorsán elmélkedők nem egy érvüket innen veszik, legtöbbször nem is sejtve e kétszázados forrásokról: a halhatatlanságnak egyik formája ez.

Említettük, hogy Berzeviczy szemléletében a parasztkérdés nem holmi néprajzias külsőségek ábrázolása volt, érdeklődése egyenesen a paraszti lét középponti kérdései felé fordult: azt vizsgálta, mit jelentett a történet folyamán s mit jelentett az ő idejében a paraszti, jobbágyi sors, milyen terheket, s hogyan befolyásolta ez a jobbágyi életmód a paraszti egyéniség kialakulását s valósággal karakterológiáját adja a magyar parasztságnak. Mondhatni tehát, hogy a parasztság kérdésében a végső dolgok, a végső meghatározók érdekelték s e vizsgálódásaiban, tételeinek leszögezésében nem befolyásolta semmi: a valóság megszállotja volt, hangja ezért nem tetszett a nemesi nemzetnek, ezért nem tetszett még Kazinczy Ferencnek sem.

Művét 1804-ben írta lomnici magányában, kastélyának könyvtártermébe zárkózva kedvelt szerzői közé, kiknek műveire a bevezető fejezetben szívesen hivatkozik. Így utal Montesquieu államtana, Adam Smith gazdaságelmélete mellett korának neves angol, német, francia szerzőire, történészekre, közgazdákra. De ezek az utalások a bevezetés és a történeti áttekintés után elmaradnak, a szerző kora jobbágyi életének bemutatásánál megemlékszik a mezeten tényekkel és számadatokkal. Úgy véli, a valóság a legridegebb s legjobb tanító s egyben a leghitelesebb tanu. Ez a valóságigény okozta aztán, hogy el kellett állnia műve kiadásától. A hivatalos könyvbírálo ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy Berzeviczy munkáját a helytartótanács is vizsgálja fölül. Ebből aztán megértette, hogy vajmi kevés reménye lehet a munka megjelentetésére. Ezért aztán műve kéziratát a Széchenyi Könyvtárban helyezte el. A kor szomorú szokása szerint ez a mű is egy ideig másolás útján terjedt, amíg Berzeviczy egy közeli barátja, Máriássy Jó-

zsef lemásolta s a szerző tudta és beleegyezése nélkül, saját kockázatára 1806-ban, vagy mások szerint 1808-ban, nyomtatásban kiadta. Így jelent meg Berzeviczy e jeles latinnyelvű műve *De conditione et indole rusticorum in Hungaria* címmel s csak jóval később, Gál Jenőnek derék gyűjteményes kiadásában közel száz év múlva, 1902-ben látott magyar fordításban napvilágot, „*A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon*“ cím alatt. A buzgó barátot a törvénytelen kinyomatásért Szepes vármegye perbe is akarta idézni, azonban Máriássy a per előtt meghalt, Berzeviczyt pedig nyilvánvaló ártatlansága miatt nem lehetett megbüntetni.

A mű három kérdés körül forgott: a jobbágyi rend európai és magyarországi alakulástörténete, másodszor a jobbágyság magyarországi jelen állapota és végül a jobbágyi rend „természete“, karakterológiája volt a három alapkérdés. Persze e három problémához még sok egyéb is társult szerzőjük egyetemes érdeklődéséhez híven, így részletesen tárgyalja a paraszti munka természetét, a katonaaállítás elhibázott rendszerének bírálata kapcsán jobb metódust ajánl, emberségesebbet, sőt a paraszti sors vizsgálata során már olyan célzásokat is tesz, melyek a jobbágyság öregkori, rokantsági és betegségi életbiztosítására, s még ma is új eszmékre utal. A jobbágyi helyzet vizsgálata során érezhető száraz adatai, felsorolásai mögül is szenvedélyes érdeklődése és szenvedélyes haragja. Nyilvánvaló, hogy megrendült lélekkel tekintette ez a világotjárt, társaságokban, fejedelmi udvarokban jól forgó főnemes a magyar jobbágyság sorsát s azon mindenkép segíteni akart. Bevezetőjéből is érezhetni, mint küzd benne a szenvedély és a tárgyilagosságra törekvés. Így ír: „Annak, aki behatóan foglalkozik vele (tudniillik a magyar jobbágysággal), az emberek ily nagy számának sorsa felkorbácsolja a lelkét, mint tengert a vihar. Ilanem az igazság kutatójának, aki a közjót tartja szemel előtt, nyugodt, sík vízen kell hajókézni. Azért lelkünk minden hullámszát én, mint szerző és jóakaró olvasóm is mérsékeljük, hogy semmi tekintetben se szóljunk és ítéljünk helytelenül, vagy vakmerően, mert az ügyszeretet és a részletek tanulmányozása a valósnak és az igazságnak úgy is támaszai“. Méltó és nemes nyitány: ugyanez a mértéktartó nemesség árad munkájának minden lapjáról. E magatartásban mai napig tanítónk lehet.

Több ízben emlegettük Berzeviczyvel kapcsolatban Tessedik Sámuel nevét. Bizonyos, hogy végső felfogásuk azonos, amit tételszerűen Berzeviczy úgy fejezett ki, hogy a haladott, módos paraszthól az államnak van haszna. Abban is egyeztek, hogy a művelésben az európai magasabb műveltségbe juttatással kell elsősorban a nép segítségére sietni. Azonban kettejük módszere közt mégis nagy a különbség. Tessedik a valót csak mellékesen látja a parasztemherről szóló művében, ő tekintetét elsősorban arra fordítja, hogy milyen lehetne. A valóság és eszme viszonyában nálá az eszme, az elképzelés uralkodik. Berzeviczy viszont rideg következetességgel csak a valósághoz ragaszkodik. Nem épít paraszti utópiát, mint Tessedik, de annál kegyetlenebb fényben mutatja be azt a kíméletlen kizsároltságot, ami a jobbágyosztály része. Leírja a roppant

adózási terheket, amelyekhez még az úgynevezett ajándékozási rendszer csatlakozik, kiszámítja, hogy milyen terhek nyomják agyon a jobbágyi telkeket s hogy e terhek nemcsak a paraszt tönkretételét eredményezik, de rámutat a föld kiuzsorázásának következéseire. Ő az első, aki a paraszti etnikum vonásait, a nép jellemét elsősorban zárt osztályhelyzetéből és földhözkött munkájának természetéből magyarázza, tehát elsősorban használ e jelentős kérdések vizsgálatánál frázisok helyett szociológiai és gazdasági magyarázó elveket. Ő látja meg először azt a sajátos kettős ritmust, amely a roppant munkabírásban, néhány hét hatalmas erőfeszítésében s utána a csüggedt lustaságban nyilvánkozik meg. Már ő sorra veszi a népesedés kérdését és illuziótlanul tekinti. Mint maga mondja e kérdésben nem használnak az elkendőző szofizmák. S így haladhatnánk sorra művéen: minden mondatából ez a valósághoz való ragaszkodás és a maga igazának nyugodt megvallása sugárzik.

Mindehhez végül még csak annyit, hogy a magyar jobbágy-ság történetének vizsgálatával ő volt úttörője nálunk a történeti néprajznak (Bél. Mátyás ilyen természetű munkája kéziratban maradt) s összehasonlító megjegyzéseivel először hasonlítja össze magyar kutató Európa paraszti népeit, figyelvén a közöttük lévő művelődési, jogi, társadalmi különbségeket.

Tessedik is, Berzeviczy is keseredett lélekkel halnak meg. Az utópiát-építő Tessedik és a valóságot-kutató Berzeviczy joggal hihette, hogy eszméje meddő talajra hullott. Mindketten tévedtek, mert eszméiket mégis valóra váltotta az idő. Haláluk idején már kezdődik valami Magyarországon, hamarosan összeülnek a reformországgyűlések s ha nevüket alig emlegeti valaki, az ő munkájuk gyümölcseit érlelte meg Széchenyiék, Kossuthék, Petőfiék százada.

ORTUTAY GYULA

HÁROM VERS

BOLDOG PERC

Ez a tündöklő hervadás
S e jószagú hullott levélnek
Gyógyító aromái mind
Ma megint a szívembe érnek.

Oly kék az ég! S a nap-nyilak
Ézüst nyirfákon ott remegnek,
Humuszt lehell rám biztatón
S kél mosolya a hervadt gyepek.

Aranyban fürdik ág s bokor,
Nem ing az árnyuk illanóan,
Rügyeik mozdulatlanok
S vájkál a csíz egy esőpp bogyóban.